

Stenalt – Anders Kruuse som herregårdsarkitekt

Af seniorforsker Claus M. Smidt, Danmarks Kunstbibliotek

Hovedbygningen på den norddjurske herregård Stenalt er et usædvanligt byggeri. Skønt opført af den akademiuddannede Horsens bygmester Anders Kruuse, fremtræder den i en form, som altid har vakt undren. Paradoksalt nok er det den eneste arkivalsk dokumenterede herregårdsbygning af ham, men til gengæld ganske atypisk for arkitekten. Kruuse er kendt for en række herregårde af et ganske andet tilsnit. Netop indsatsen ved det store landbrug danner en logisk sammenhængende gruppe, begyndende med det indtagende anlæg på Lyngsbækgård ved Femmøller på Mols. Det er opført i to omgange, 1776 og 1784, avlsgården først, tre stråtekte længer i bindingsværk med en agerumslade i vest (årstallet ses på vindfløjene), og det modstillede triklinium, hovedbygningen, i anden omgang. Sidstnævnte er et rent klassicistisk anlæg i grundmur, to etager med trefagsfrontispice mod gården. Det guldpuddede beboelseshus med hvide detaljer i de centrale fag er et gennemkultiveret værk i den nye klassicismes ånd.

*Stenalt. Arkitekt Anders Kruuse.
Foto: Bent Olsen.*

Bygherren, kaptajn Jakob Hanson, fik sig et moderne hus, og Anders Kruuse skabte sig et navn som enhver hovedgårdsejers drøm om en dygtig arkitekt. Den store kender af jysk arkitektur i det 18. århundrede, N.J. Israelsen, var af den opfattelse, at Kruuse ved opgaven måske kan have fået hjælp af sin elev og kollega, Just Møller. Som anlægstype har Lyngsbækgård rødder i barokkens store herregårdsanlæg, af hvilke det er nærliggende at tænke på Gehrdt de Lichtenbergs Bidstrup (1759), som skylder arkitekten N.H. Rieman sin form, og ligesom Lyngsbækgård er et aksefast anlæg med modvendte triklinier, det vil sige. trefløjet hovedbygning vendt imod tilsvarende avlsgård, på Bidstrup dog med en endnu mere forfinet udgave med adskillelse mellem cour d'honneur (herskabets gård ved hovedbygningen) og cour basse (rummet ved avlsgården).

Anders Kruuses historie

Anders Kruuse er blevet beskrevet som Jyllands første akademiske arkitekt. Han fødtes 1745 i Horsens som søn af skipper og handelsmand Christen Kruuse og Karen Andersdatter Hiernøe. Formentlig kom han i

Herregården Serridslevgård. Arkitekt Anders Kruuse. Foto: Bent Olsen.

murerlære hos stedfaderen C.C. Stobberup og sendtes –19 år gammel– til København for at frekventere kunstakademiets bygningsskole. Han blev hermed elev af den franske arkitekt og professor N.H. Jardin, som ved sin tiltræden på skolen på Charlottenborg i 1755 havde introduceret den nye mode fra Paris, klassicismen, i sit hjemland opkaldt efter den senere regerende konge og kaldet Louis Seize stilen. Efter nogle lærerige år, hvor han til slut forgæves prøvede at konkurrere om institutionens store guldmedalje, vendte Kruuse hjem til Horsens, hvor han 1771 erhvervede borgerskab som murermester.

Det blev indledningen til et rigt arbejdsliv. Kruuse kom til at opføre en stor mængde borgerhuse, først i Horsens, siden i andre jyske købstæder. Han ombyggede kirker, ja sågar en nybygning blev det til med kirken i Hatting, der opførtes 1786-87. Nogle

år forinden var han tillige blevet medlem af Horsens byråd, og 1792 avancerede han til rådmand i samme. Med et moderne ord blev Kruuse sin hjembys store entreprenør og til og med en velhavende mand. Kulminationen nåede han i 1804, da han trådte tilbage fra byrådet og udnævntes til kancelliråd. Indtil dennes død i 1801 samarbejdede Kruuse ofte med sin fætter, billedhuggeren Jens Hiernøe, som forstod at forsyne deres fælles værker med karakterfulde udsmykninger i Louis Seize manér.

Herregårdsarkitekten indleder sit virke

I denne korte gennemgang vil vi nøjes med at følge Kruuses karriere som herregårdsarkitekt, hvor det må indskydes, at de fleste arbejder er tilskrivninger, hvor man savner egentlige arkivalske beviser for hans medvirken, men stilistiske træk sandsynliggør

Kruuses ansvar. Efter debut'en med Lyngsbækgård fik han opgaver for andre godsejere.

I 1777 opførte han således den trefløjede hovedbygning på Serridslevgård for en svigersøn af de Lichtenberg, major F.L.C. Beenfeldt (kendt som en af de jyske proprietærer, der protesterede imod Stavnsbåndets ophævelse). Svigerfaderen havde allerede en snes år tidligere opført avlsgården i tre fløje. Planen kom således i det store og hele til at ligne den på Gehrddt de Lichtenbergs stamsæde, Bidstrup. Den følgende opgave udsprang af den tidligere, idet naboen til Serridslevgård, major Poul Gersdorff på Hanstedgård i 1789 opførte en ny trefløjet hovedbygning og i den anledning formentlig har anvendt naboens arkitekt, hvilket var så meget mere naturligt som Hanstedgård ligger lige udenfor Horsens, hvor Kruuse allerede havde skabt sig et ry som en habil bygmester. Man kan karakterisere Hanstedgårds hovedbygning som en reduceret udgave af Beenfeldts på Serridslevgård. I 1790'erne fulgte nu et af Kruuses mest indtagende anlæg, udbyggergården Sophielyst ved den gamle hovedgård Urup ved Østbirk, nordvest for Horsens. Anlægstypen blev atter en trefløjet hovedbygning med en overfor liggende avlsgård i tre, denne gang dog frit liggende fløje, alt rettet ind i en øst/vest-vendt akse. Bygherre var generalkrigskommissær U.C. v. Schmidten, og opførelsen fandt sted 1791-92. Det grundmurede anlæg med en hvidpudset toetages hovedbygning og to lave sidefløje kendetegnes især ved sin midtrisalit, afsluttet af en segmentfronton, et træk som oprindeligt prægede et stort antal af klassicismens

herregårde over hele landet, men som i vidt omfang siden er ændret. Gården gik allerede i 1797 over til baron Ove Henrik Juul af Rysensteen, der ændrede navnet til Julianelyst, som den stadig hedder.

Kunderne melder sig

Som det ses, skaffede Kruuse sig ofte sine bygherrer gennem anbefaling fra tilfredse kunder. Sådan skal det sikkert opfattes, når han et par år senere optrådte som arkitekt på Krastrup, idet bygherren her var v. Schmidts svoger, generalkrigskommissær, senere postmester i Vejle Poul Marcussen. Opgaven heroppe blev en fuldstændig nybygning af et firfløjet anlæg på ældre fundamenter. Af de charmerende dekorative enkeltheder, fortrinsvis omkring en indkørselsportal og foranliggende bro fremgår det, at Kruuse har haft fætteren Jens Hiernøe med ved løsningen af opgaven. Desværre er det tidligere fredede bygværk de senere år – efter ophævelse af fredningen – blevet omdannet til en veritabel "strandvejsvilla".

I kontrast til opgaven på Krastrup opførte Kruuse næsten samtidigt (1794-95) den nye hovedbygning på Fussingø, der afløste en herreborg fra renæssancen, som ulykkeligvis ved denne lejlighed blev revet ned. Bygherre var amtmand Christian Ludvig Scheel v. Plessen, der i øvrigt havde omfattende godser på Sjælland, således Selsø-Lindholm ved Roskilde Fjord og Saltø med Harrested på Næstvedegnen, hvor han fortrinsvis opholdt sig. Hovedbygningen på Fussingø blev en fritliggende toetages, grundmuret og teglhængt fløj, der som noget nyt blev placeret udenfor avlsgården. Som

Fussingø. Foto: Poul Petersen.

sådan kom den til at repræsentere en ny international anlægstype, hvis oprindelse skal søges i England. Her stillede den landskabelige have anderledes krav til herskabsbeboelsen, der bogstavelig talt blev puttet af vejen og ikke længere indgik i symmetriske aksiale anlæg. Det er muligvis en overfortolkning af placeringen af bygningen på Fussingø, men ligner alligevel en tanke til overvejelse, ikke mindst når man sammenligner med det tidligste sjællandske eksempel, Bækkeskov

ved Præstø Fjord, som den engelskfødte storkøbmand, baron Charles Joseph Selby lod opføre 1796-98. Her ligger hovedbygningen fuldstændigt afsondret fra den tilhørende avlsgård og danner med sin have en overgang til den omgivende skov. I denne sammenhæng er der set bort fra Liselund på Møn, som er opført et par år tidligere, men i mindre grad er en herregård, snarere et fritliggende landsted i en landskabelig have og i øvrigt et fortryllende hovedværk i den nye følsomme stil.

Hovedbygningen på Stenalt. Foto: Poul Petersen.

Fussingøs hovedbygning har på den nordvendte side mod landevejen en façade inddelt af lisener med de for Kruuse så karakteristiske triglyfkapitæler: det vil sige med tre kanneleringer, der ligner triglyffen fra den klassiske doriske orden. Motivet optræder første gang på lisener på havesiden af Lyngsbækgårds hovedbygning og blev med årene et særligt kendetegn ved Kruuses bygninger. Mod syd prydes Fussingø af en risalit, der foroven afsluttes af en guirlandeprydet trekantsfronton.

De øvrige dekorative elementer i sandsten, især omkring indgangsdøren, bærer præg af Hiernøes charmerende Louis Seize kunst.

Preben Brahe Schack og Stenalt

Næste opgave er denne gennemgangs egentlige emne, Stenalt. Om opførelse af en ny hovedbygning indgik gårdens unge ejer, Preben greve Brahe Schack 2. august 1799 kontrakt med Kruuse. For én gang

skyld en klokkeklar byggesag, hvor der i godsets arkiv (nu Landsarkivet i Viborg) er dokumentation for vor arkitekts medvirken. Bygherrens familie havde i generationer ejet den gamle hovedgård i Ørsted Sogn, Nørre Djurs Herred. Faderen, Frederik Christian greve Schack, yngre søn fra Schackenborg og ejer af de sjællandske godser Giesegård og Juellund samt Gram og Nybøl i Sønderjylland, havde ved sit andet ægteskab med Ide Skeel Bille giftet sig til Stenalt. De første børn i ægteskabet fødtes på Stenalt, siden flyttede familien til Sjælland. Preben Brahe Schack var selv yngre søn, så den ældste Knud greve Bille Schack overtog begge de omtalte godskomplekser, så der kun blev Stenalt tilbage til lillebroderen. Preben Brahe Schack var opkaldt efter sin slægtning, Preben Brahe til Hvedholm på Fyn. Da denne døde som den sidste mand af sin slægt, modtog hans navne og gudbarn 100.000 rigsdaler i arv til oprettelse af et stamhus. Fideicommissgodset Stenalt erigeredes i 1787, og det suppleredes i øvrigt siden med Estruplund. Ved oprettelsen blev den purunge Preben greve Brahe Schack besidder. Han var født 1775 på Giesegård. Ved faderens død i 1790 fik besidderen sin mosters mand, Axel Rosenkrantz til Søbysøgård på Fyn, som værge. I praksis havde det næppe den store effekt, da moderen indtil 1798 bestyrede Stenalt. I mellemtiden blev den unge mand i 1791 student fra Roskilde Katedralskole og begyndte straks efter jurastudiet ved Københavns Universitet. Efter embedseksamen i 1795 tiltrådte han en længere udlandsrejse, med stor sandsynlighed i selskab med broderen, Knud greve Bille Schack. Under

reisen blev sidstnævnte portrætteret af den kendte parisiske medaljon portrætstikker, G.L. Chrétien. Der eksisterer tillige et portræt af lillebroderen i samme manér. Hvis man skal tro en lokal tradition, omfattede rejsen også Italien. Man har nemlig altid undret sig over Stenalts hovedbygningens usædvanlige form og tilskrevet den bygherrens indflydelse. Forklaringen er ret vidtløftig. Det hævdes, at Preben Brahe Schack på sin udlandsrejse i Italien havde mødt en smuk kvinde, som han havde forlovet sig med. Hjemkommet opførte han derfor en hovedbygning i italiensk villastil, ja flere forfattere undlader ikke ligefrem at pege på palladianske forbilleder. Ifølge den lokale skrøne skal det være kommet så vidt, at den udvalgte kom kørende op ad den smukke allé, der fra syd fører op til hovedbygningen, men ved synet af bygningen skal hun have givet kusken ordre til at vende om. Synet af det nybyggede hus var hende sådan imod, at hun ikke ønskede at sætte bo heri. Historien ligner et af de vandresagn, som man så ofte møder, når folkesnakken får lov at folde sig ud. Skrønen bliver ikke mere troværdig af, at den er fuldstændig ukendt i Preben Brahe Schacks søsters efterslægt, familien Brockenhuis Schack. Da Schack aldrig giftede sig og derfor ikke efterlod sig afkom, er det her man skal søge oplysninger om ham.

Hvad der gør historien endnu mere usandsynlig er den omstændighed, at den unge Schack måske nok lod den nye hovedbygning opføre, men efter al sandsynlighed blev boende i København, i øvrigt sammen med sin mor. De er således efter vejviseren

for hovedstaden fra 1801 – efter færdiggørelsen af byggeriet på Stenalt – begge bosiddende i Amaliegade. Men nu tilbage til Schacks historie.

Byggeriet på Stenalt

Formentlig vendte han hjem fra udlandsrejsen i 1798, hvor moderen – som omtalt – opgav styrelsen af godset. Hurtigt efter har den unge fideicommissbesidder besluttet sig for at nedrive den gamle renæssancehovedbygning på Stenalt. At han i den anledning har henvendt sig til Anders Kruuse i Horsens kan måske nok undre, da han, der jo egentlig i hovedsagen var københavner, kunne have valgt en af hovedstadens arkitekter. Hvorom alting er, hans valg faldt på Kruuse. Otto Norn nævner i sin grundlæggende biografi om arkitekten, at bygningen: ”paa Bygherren Greve Preben Brahe Schacks Ønske blev et fritliggende, stærkt kubisk Hus i italiensk Villastil, et interessant Vidnesbyrd om den Indflydelse, man alt for ofte fristes til at frakende en Bygherre.” Sådan har man siden vurderet sagen, understreget af N.J. Israelsens ord i ”Hvem byggede hvad”, hvor han taler om: ”dette fremmedartede hus” og slutter sin kyndige beskrivelse med følgende ord: ”Vi ved, at grev Preben Brahe Schack i 1799 lod den pæredanske Anders Kruuse opføre dette sære hus. Det er dog ligeså klart, at i Brahe Schacks ophold i Italien ligger den egentlige inspiration til Stenalts hovedbygning.” Denne holdning har altid undret forfatteren til disse linier. Oprigtigt talt har jeg haft svært ved at se, at huset på Stenalt ser særligt italiensk ud. Det kan naturligvis ikke nægtes, at det ganske flade tag, som

først ses, når man kommer på længere afstand, giver bygningen en overfladisk karakter af Italien. I støvlandet aner man sjældent huses tagformer, for de er som regel så flade, at de næsten altid skjuler sig bag gesimser, attika'er eller brystninger. Men ærlig talt, så hører ligheden med Italien da også op.

Svensk inspiration

For mig har Stenalthuset altid bragt minder om Sverige. For at begynde et sted er det da oplagt, at det flade bliktag bringer minder om svensk arkitektur. Lad det være pointeret, at der er tale om højsvensk bygningskunst. I betragtning af dets sjældenhed her i landet er alene det flade bliktag så fremmedartet – og svensk – at det kun kan forklares som sådan. Men

Forsmark set fra havesiden. Efter Slott och Herresäten i Sverige.

dette gælder også hele husblokken, der har store ligheder med tilsvarende svenske bygninger fra slutningen af 1700-tallet. Her tænkes især på herregårde af den svenske arkitekt Jean Eric Rehn, som var en af den gustavianske stils bannerførere. Særligt slående er ligheden med hovedbygningen på herregården Forsmark i Uppland, som opførtes 1767-74.

Skønt anderledes i grundplan, fordi der er tale om en hovedfløj med to korte siderisalitter, er Forsmark især fra havesiden et hus af samme blokpræg som Stenalts. Her er tale om en ganske anderledes slående lighed end den ret udefinerede henvisning til palladianske villaer i Norditalien. I øvrigt er Forsmark kun nævnt som et eksempel. En lang række tilsvarende bygninger fra Gustav III's tid kunne med lige så stor ret være nævnt.

En detalje som den omtalte triglyfkapitel er en anden lighed mellem gustaviansk arkitektur og Anders Kruuses huse. Pudsigt nok ses den ikke på Stenalt, men er ellers et gennemgående træk i Kruuses bygninger. Den kendes imidlertid også i svensk arkitektur fra Rehns samtidige, C.F. Adelcrantz's herregård Schedevi i Öster Götland og daterer sig her til 1780'ernes begyndelse. Naturligvis intet bevis i sig selv for Kruuses viden om svensk bygningskunst, men en indiskutabel parallel.

Bygherren og hans værge – en mulig svensk forbindelse?

Bygherrens indflydelse understreges af en redegørelse fra Kruuse, hvor han oplister de mange forandringer han måtte udføre på bygningen efter påbegyndelsen af arbejdet. Den lyder: ”..der blev gjort en ganske

nye og anden Facade Tegning, der gjorde Forandring baade med Døre og Vinduer, heele Kjelder Etagen blev ommuret. Tillæg af Facadens Kiempfe Muur fra de øverste Vinduer til Gesimtzen og større udladende Gesimtzer har medtaget en stoor deel Materialer og forøget Arbejdet betydelig i det heele.” Beskrivelsen taler sit tydelige sprog, Schack har virkelig gjort sin indflydelse gældende. Men hvordan skal man forestille sig, at resultatet er blevet så fremmedartet – så svensk. Det kunne tænkes at skyldes Schacks værge, Axel Rosenkrantz. Denne ejede hovedgården Søbysøgård på Fyn, men tilhørte en slægtsgren af de gamle Rosenkrantz'er med tætte bånd til Sverige. I mange år besad hans familie således Glimmingehus i Skåne samtidig med, at den også ejede Spøttrup i Salling. Vi skal tilbage til Rosenkrantz's bedstefar for at finde en direkte forfader med tilknytning til Glimmingehus, men godset var forblevet i familiens eje. Endvidere var der en anden gren af slægten, der forsat besad herregården Örup. Med disse relationer er det ikke utænkeligt, at familien Rosenkrantz har kendt til den såkaldte Bygge-Hans Ramels aktiviteter i Skåne, herunder den berømte herregård Övedskloster ved Vombsjön. Den lå kun nogle mil fra Glimmingehus og må i 1770'erne have været samtaleemne blandt adelen i Skåne. Den sjældent raffinerede hovedbygning med sin elegante cour d'honneur var oprindeligt tegnet af svensk rokokoarkitekturs mester, Carl Hårleman, men efter hans tidlige død i 1754 blev det C.F. Adelcrantz og Jean Eric Rehn, der 1763-76 førte projektet ud i livet for Ramel. Stilistisk skilte det sig ud ved at være det

mest udprægede højsvenske byggeri i den gamle danske landsdel. Övedsklosters høje kvalitet og moderne form foranledigede, at svenskekongen Gustav III under et besøg udtalte til Ramel, at hans hovedbygning var *trop royal pour un particulier* (alt for kongeligt for en privatperson). Der kan være mening i at regne med, at dansk/skånsk baserede Axel Rosenkrantz har kendt og værdsat Rehns talenter som bygningskunstner, og det derfor har været ham, der har påvirket Schack i retning af det højsvenske. Andet end en formodning kan der næppe blive tale om.

Stenalts hovedbygning

Hovedbygningen på Stenalt blev et 11 fag langt guldpuddset hus i to etager over en kælderetage, der fremstår som refendfugtet sokkel. Indgangssiden mod syd har de tre midterste fag trukket lidt frem som en risalite. Over soklen er risalitten prydet med fire joniske pilastre med hver tre kanellurer. Til indgangsdøren fører en stensat, toløbet trappe. Over døren er der en sandstensbalkon med jerngelænder foran, svarende til gelænderet på trappen. Rundt om hele bygningen er der en hvidpuddset gesims med sparrekopper. Facadens to yderfag har i den lave førstesal rammer, foroven afsluttet med trekantsfrontoner, forneden hængt med guirlander. Mod haven springer de fem midterste fag frem som en karnap med de yderste fag som smigfag, altså en lidt udvidet udgave af et kendt motiv i dansk klassicisme, som har sin moder i Jardins Bernstorff Slot (her er karnappen dog oval!). Det er ikke kun den lidt magre dekorationsform og det flade tag, der

Kig gennem et par af hovedbygningens flugtende fløjdøre. Efter bogen "Stenalt" 2009.

skiller Stenalt ud fra sin samtid. Også vinduerne er sjældne, da de er skydevinduer af engelsk / hollandsk art, som kun kendes i begrænset omfang her i landet. Interessant nok har netop Bækkeskov tilsvarende, skønt det med en engelskfødt bygherre ikke er så overraskende. Planløsningen på Stenalt er forholdsvis traditionel med vestibule i de tre midterste fag, bag hvilken man finder en havesal over fem fag, det vil sige svarende til havesidens karnap. Indenfor til højre for vestibulen finder man trapperummet. Interessant

nok har vestibulen runde hjørner ind mod huset, et træk som er lidt usædvanligt i dansk klassicisme, men som man ofte finder i svensk arkitektur fra den gustavianske periode. 1992-95 gennemgik Kruuses bygning en restaurering, ført ud i livet af arkitekt Jørgen Overby for Stenalts nuværende ejere. Det er der blevet et meget vellykket resultat ud af.

I det indre kan man stadig ane meget af den indretning, som Kruuse forsynede Schacks bygning med. Man bemærker således de karakteristiske enfilader langs både facade og bagside, det vil sige flugtende fløjdøre, der giver indtryk af et velplanlagt hus.

De smukke gerichter og døre med originale håndtag er i øvrigt bevaret over hele huset og udmærker sig ved at være af en karakteristisk type, som i hvert fald ikke findes i andre hovedbygninger af Kruuse. I havestuen er vægpartiet ind mod vestibulen af særlig interesse, fordi det indeholder reminiscenser af den oprindelige udsmykning. Man glæder sig således over endepartiernes ovnpladser med deres pilasterudsmykninger. Sidstnævnte viser Kruuses sans for enkel og smuk detaljering uden de store håndbevægelser. Man bemærker især de kannelerede piller, der indrammer pladserne. De afsluttes foroven af et motiv med tre halve ringe, en ny variation af arkitektens pilastre, som ikke synes upåvirket af C.F. Harsdorffs arkitektur.

Schack sælger sin gård

Man må forundres over, hvor hurtigt Preben Brahe Schack synes at være blevet færdig med Stenalt. Skønt Estruplund først i 1802 lagdes til fideicom-

mis'et, gik der kun få år, før hele herligheden var afløst af et pengefideicommiss. For at forstå det hjælper det at se på Schacks karriere, om man overhovedet tør tale om en sådan. Han blev således i januar 1801 auscultant i Højesteret, altså en slags volontør. Allerede godt et årstid senere blev han fenrik à la suite ved Sjællandske Jægerkorps. I det tidlige forår 1804 blev han virkelig fenrik ved samme enhed. Kort efter årsskiftet 1805 opnåede han at få lovning på embede i Danske Kancelli, datidens indenrigsministerium. Formelt hed det "surnumerær deputeret". Måske har dette været dråben, der fik bægeret til at flyde over. I hvert fald fik han samme år ophævet fideicommiss'et, og Estruplund solgtes 1806. I 1810 fulgte så salget af Stenalt, som dermed efter at være gået i arv siden 1618 endeligt gik ud af familiens eje. Preben Brahe Schack boede allerede i København, og her døde han 30. oktober 1814. Dødsfaldet fandt sted i hans bolig i Store Kongensgade 53.

Kruuses sidste herregårde

Med opførelsen af Stenalts hovedbygning var Kruuses opgaver ved det store landbrug ved at være forbi. Et par mindre opgaver blev det dog til. Således er det med stor sandsynlighed ham, der omkring 1800 moderniserede Holbækgård lige nord for Stenalt. Bygherren, kaptajn, cand.jur. Rasmus Ammitzbøll har sikkert ladet sig inspirere af naboens nybyggeri og fik givet sin renæssancegård en nyklassicistisk retouche. De sidste gårde var mindre ejendomme

som for eksempel Borchsminde i Hornum sogn i Vejle amt, opført 1804 for herredsfoged Niels Borch. Her er det alene bygningens fine proportioner, der vidner om Kruuses indsats. Det gælder tillige det lille toetages stuehus på Marienborg lige syd for Tamdrup Bisgård, som opførtes for ejeren af sidstnævnte gård i årene før 1805. Bygherre var Ole Mandix, som var gift med Kruuses ældste datter.

Hermed slutter Anders Kruuses virke for herregårdene. Tilbage står en række smukke og karakterfulde bygninger og anlæg, af hvilke især Lyngsbækgård og Julianelyst markerer sig. Mærkeligst står dog den gådefulde hovedbygning på Stenalt.

Efterskrift

Ved det nordiske herregårdssymposium på Gammel Estrup 17.-18. september 2009 fremlagde forfatteren af disse linier på Stenalt sine synspunkter om hovedbygningens gustavianske karakter. Til stor skuffelse mødte de ikke den forståelse, som jeg havde ventet. Alligevel fastholder jeg mit synspunkt, som jeg fik lejlighed til at uddybe, da Historisk Samfund for Randers Amt senere samme år under redaktion af Palle Kirk udsendte sin 5. publikation i sammes herregårdsserie, omhandlende herregården *Stenalt*, Randers 2009 (CMS: "Stenalt – renæssanceborg og klassicistisk hovedbygning", p. 155-166). Til denne henvises der generelt, hvad angår litteratur og kilder, det gælder selvsagt bogen i sin helhed.

For god ordens skyld skal der dog her kort peges på de vigtigste litterære kilder: Den grundlæggende

monografi om Kruuse er Otto Norns artikel, Bygmester Anders Kruuse (p. 33-79), der fremkom i *Kulturmin-der*, udgivet af Selskabet for dansk Kulturhistorie, Kbh. 1944. Den suppleres af Niels Jørgen Israelsens biografi i *Weilbach Dansk Kunstnerleksikon*, (ed. Sys Hartmann, 4. udg.), bind 4, Kbh. 1995, p. 425-426. Israelsen har tillige beskrevet Stenalt i (ed. Harald Langberg): *Hvem byggede hvad*, III Jylland, Kbh. 1971, p. 233-234. Hertil kommer *Danske slotte og herregårde*, 1-20 (ed. Aage Roussell), Kbh. 1963-68, hvor Otto Norn beskrev Stenalt. Sidstnævnte publiceredes første gang i (ed. Arthur G. Hassø): *Danske Slotte og Herregaarde* 4, Kbh. 1945, p. 261-264. Hvad angår de svenske herregårde henvises til (ed. Sven T. Kjellberg & S. Artur Svensson): *Slott och Herresäten i Sverige*, 1-18, Malmö 1966-71. Hertil kommer den nytte, forfatteren har draget af stamtavlerne i *Danmarks Adels Årbog I-XCVIII*, Kbh. 1884-2009.

Det skal understreges, at denne artikel ikke er en fuldstændig gennemgang af alle Kruuses herregårde, men kun søger at give et overblik over udviklingen i denne del af hans virke.

Lad mig sluttelig bringe en tak til Palle Kirk samt Stenalts ejerpar, Dorte Mette Jensen og Arne Fremmich for hjælp og imødekommenhed.